

A világ megtisztítása

Tisztaság és tisztátalanság a manicheus szövegekben

Kósa Gábor*

Mint erről a *Kölner Mānī-kódex*-ből (Codex Manichaicus Coloniensis, CMC), an-Nadīm művéből (az *al-Fihrist*-ből) és utalásszerűen a *Liber Scholiorum*-ból értesülünk, Mānī (Máni) ifjúságát egy zsidó-keresztény (an-Nadīm-nál *al-muḡtasila*, ’tisztálkodók’) közösségben töltötte.¹ A szexuális önmegtartóztatást, rituális tisztaságot és szigorú étkezési szokásokat követő aszketikus közösségbe még Mānī apja lépett be Kr. u. 219–220 körül azután, hogy Ktésiphónban az általa látogatott „bálványok házában” hangot hallott: „Ó, Fattaq! Ne egyél húst, ne igyál bort, és tartózkodj a nemi érintkezéstől!”² Miután a hang a következő két napon is megismétlődött, Mānī apja belépett a Dasztumayszán környékén található aszketikus zsidó-keresztény közösségbe, melynek tagjai, a későbbi manicheusokhoz hasonlóan, nem ettek húst, nem fogyasztottak bort, és nevükhöz illően mindenben igyekeztek megőrizni tisztaságukat.³ Mikor Fattaq a közösség tagja lett, Mānī anyja, Maryam már a leendő vallásalapítót hordta méhében,⁴ akiért születése után négy évvel apja elküldetett és a vallási csoportba vitette.

1. Mānī ifjúságának zsidó-keresztény közössége

Az általános konszenzus szerint Mānī négyéves korától fogva ebben a kizárólag férfiakból álló közösségben nevelkedett. Egymástól közvetlenül biztosan nem függő, térben és időben is távoli két forrásból is értesülünk arról, hogy Mānīt ilyen fiatal korában bízták a közösség gondjaira. Az egyik a fent említett, kb. 400 körül görögül született CMC, amely kétszer is említi ezt az életkort:

* MTA–ELTE–SZTE Selyemút Kutatócsoport, ELTE. — Ha másként nem jelzem, minden fordítás a sajátom, a kínai szövegeken kívül a már meglévő és jelzett nyugati fordításokból indultam ki.

¹ CMC 98,11, *al-Fihrist* 50,3 [774], 811; LIEU 1992: 36. Mānīnak a zsidó hagyományhoz való viszonya meglehetősen ambivalens, a kérdésről lásd például DOMBROWSKI 2002.

² *Al-Fihrist* 49,10–50,1 [774]; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 313).

³ ORT 1967: 199–204. Az ilyen jellegű közösségek nevei előfordulnak a manicheusok szövegeiben: kopt ΒΑΠΤΙΣΤΗΣ; görög καθάρσιοι, párthus *abšodagān*, szír *mnaqqdē*, illetve talán a Ka’ba-i Zardušt feliraton *mktky* (hivatkozásokat lásd SUNDERMANN 1977: 241–242).

⁴ *Al-Fihrist* 50,5 [774].

(*Máni mondja:*) ... a testem (*sómatos*) négyéves koromig. Akkor beléptem a keresztelek tanításába (*dogma*), ahol — testem (*sómatos*) fiatal korában — föl is nőttem; a fényangyalok (*phóteinón an-gelón*) és a legerősebb hatalmasságok ereje őrzött ...⁵

Ilyen módon védelmezett a legszentebb angyalok és a szentség hatalmasságainak karja negyedik évemtől addig, amíg testem (*sómatos*) érettségére eljutottam.⁶

A másik forráscsoport egy jóval későbbi és térben rendkívül távoli corpus, az elmúlt évtizedben azonosított, a délkelet-kínai Fujian tartományból származó ún. Xiapubeli szövegek:

Sulinban [Asūristānban] született, Mānīnak nevezték. (...) Négyéves korában belépett egy vallási közösségbe.⁷

Négyéves korában belépett egy vallási közösségbe; tizenhárom évesen megvilágosodott, és megcáfolta a vízzel tisztálkod(ók közösségét).⁸

Mindkét forrás érdekessége, hogy (bár nyilvánvalóan hagiografikus motívumként, de) a négyéves Mānīról mint aktív cselekvőről beszél a közösséghez való csatlakozással kapcsolatban (εισήλασα [betértem], *chūjiā* 出家 [(otthonát elhagyva) vallási közösségbe lépett]).

Ami a fenti zsidó-keresztény közösség konkrét azonosítását illeti, itt a kutatók többsége nagyobb vagy kisebb bizonyossággal az ún. elchasaitákat említi.⁹ Ez a csoport egy, az Elchasai/Élksai névvel összefüggő íráson alapul, amely Mezopotámia északi részén keletkezhetett Kr. u. 114–116 körül.¹⁰ Ezt az azonosítást lényegében egyetlen kutató, Gerard Luttikhuisen igyekezett cáfolni számos publikációjában, amellyel érvelve, hogy (az *archégos* szó manicheus használatát alapul véve) Alchasaiois nem az alapítója, hanem egykori vezetője volt az irányzatnak, a CMC pedig nem említi

⁵ CMC 11,1–11; ford. DÉRI 2008: 157.

⁶ CMC 12,6–14; ford. DÉRI 2008: 158.

⁷ *Moni guangfo* kézirat 75. oldal, cols. 5, 7 [599, 601] (WANG — MA 2016: 38): 蘇憐降跡號摩尼 (...) 四歲出家。 Ugyanígy fogalmaz a *Jíxiáng dàochāng ménshū* 吉祥道場門書 című kézirat is. Érdeemes megjegyezni, hogy a *chūjiā* 出家 kifejezés szó szerinti jelentése a család elhagyására vonatkozik, és eredetileg a buddhista szerzetesi közösségbe való belépést jelentette.

⁸ *Moni guangfo* kézirat 38. oldal, cols. 5–6 [301–302] (WANG — MA 2016: 21): 年四歲出家，十三成道，便破水洗。

⁹ An-Nadīm nál a közösség vezetőjeként ʾlḥsyh (al-Ḥasīh, máskor ʾlḥsh vagy ʾl-ḥsg) szerepel, a CMC-ben (pl. CMC 97,3; 97,13) Alkasaiois (Αλκασαῖος), a keresztény apologétáknál Elkesaiois (Ελκεσαῖος), Élchasai (Ηλχασαί, [Hippolytos:] *Elenchos* 9.13.1), Elkesai (Ελκεσαί; Theodoretus Syrus: *Haer. fab. comp.* 2.7), Élchai (Ηλχαί, Epiphanius: *Panarion* 19,1,4), illetve Élkaiois (Ηλκαῖος, Epiphanius: *Panarion* 30,3,2; 53,1,2) szerepel (STRECKER 1986: 84; LIEU 1992: 39, MIMUNI 2003: 215–216). Magyarul az Elchasaioisról szóló források fordítását és elemzését lásd SIMONNÉ PESTHY 2011. A név megjelenik a *Liber Scholiorum*-ban (ʾlksʾ), és SUNDERMANN (1974: 148; 1981: 19) a M1344/V/3 pártus töredéken találta meg Elchasaiois nevét (ʾlks). Róla és az ilyen jellegű közösségekről lásd KLÍMA 1962: 278–280. n.5; KLIJN — REININK 1974; DECRET 1974: 48–55; LIEU 1992: 35–50; MERKELBACH 1988; KOENEN 1981.

¹⁰ LUTTIKHUIZEN 2005: 349.

az Elchasai-féle könyvet, így a CMC-ben említett közösség nem tekinthető elchasaitának.¹¹

Témánkat illetően a Mānī ifjúságának helyszínéül szolgáló közösség egyetlen jellegzetessége releváns: a közösség tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a vízzel történő, tisztító jellegű szertartásoknak. A következőkben a CMC-ből azt a részletet idézem, amelyben Mānī már szembefordult a közösség tanításával, és az általa kapott kinyilatkoztatásokra alapozott érveléssel igyekszik meggyőzni egykori társait a vízzel történő, mindennapi „keresztelkedés” fölöslegességéről:

S az is semmi, hogy mindennap vízben (*hydasin*) megkeresztelkedtek (*baptizesthe*). Mert ha egyszer már megkeresztelkedtetek (*baptisthentes*) és megtisztultatok (*apokatharthentes*), miért keresztelkedtek újra mindennap? Így ebből is világos, hogy mindennap megundorodtok magatoktól és az undor miatt keresztelkedtek, anélkül, hogy megtisztulnátok. S épp ebben látható a legvilágosabban, hogy a mocskosság a testtől (*sómatos*) van. S íme, ti is azt öltöttétek magatokra. Ezért gondolatok csak meg ti magatok, mi a ti tisztaságotok (*katharotés*). Mert lehetetlen, hogy testeteket teljesen megtisztítsátok. Mert mindennap mozog és megáll a test, hogy kiválassza a táplálék-ból visszamaradó szennyet, úgyhogy ez a dolog az Üdvözítő parancsa nélkül történik. A tisztaság (*katharotés*), amely megmondott, az a gnózié (*gnóseós*), azaz a fénynek a sötétségtől és a halálnak az élettől és az élő víznek a megmerevedettől való elválasztása (*chórismos*). Hogy megértsétek: az egyik a másik ellentéte; és hogy megtartsátok az Üdvözítő parancsolatait, hogy ő megváltsa (*apolytrósetai*) lelketeket (*psychén*) a romlástól és a pusztulástól. Ez a valóban helyes tisztaság (*euthytaté katharotés*), amelynek megvalósítására parancsot kaptatok. Ti azonban eltértetek ettől, mosakodni kezdtetek (*apeloéthéte*), és a legtisztátalanabb (*miarótatu*) és mocskokban formálódott test megtisztítását (*katharsin*) gyakoroljátok.¹²

Mānī és a zsidó-keresztény közösség közötti szembenállást értelmezték már úgy, hogy a közösség külsődleges, testen kívüli tisztálkodása helyett Mānī (mint látni fogjuk) a benső, testen belüli megtisztításra helyezi a hangsúlyt.¹³ Ugyanakkor a fenti, polemikus megnyilatkozásra úgy is tekinthetünk, hogy Mānī tudatosan testi tisztulásként értelmezi a közösség tagjainak praxisát, miközben az valószínűleg inkább a korabeli közösségek gyakorlatához hasonlóan a mindennap elkövetett bűnök következményének eltörlését célozta, amint ez például Epiphánios Kr. u. 377-ben befejezett *Panarion*-jában a hémerobaptistákkal és az (elchasaitákkal valamilyen kapcsolatban lévő)¹⁴ ebionitákkal¹⁵ összefüggésben is megjelenik:¹⁶

¹¹ LUTTIKHUIZEN 1985: 153–177; 2005: 356–360; 2006; lásd még DE JONG 2008.

¹² CMC 82,23–85,12; ford. DÉRI 2008: 164–165.

¹³ BUCKLEY 1986.

¹⁴ LUTTIKHUIZEN 2005: 350–352. *Panarion* 30,17,5 (WILLIAMS 2009: 145; HOLL 1915: 356): „Ugyanakkor feljebb már rámutattam, hogy Ebion nem tudott ezekről a dolgokról. A később Élxiához csatlakozó követői (körében) volt az Ebion-féle körülmetélés, sabbat és egyéb szokások, de (mindez) Élxi kitalációival együtt.”

¹⁵ Egyéb „baptista” irányzatok: esszénusok, mandeusok, masbótheusok (lásd RUDOLPH 1999).

¹⁶ G. P. LUTTIKHUIZEN (2005: 358. n.42) úgy gondolja, hogy a fizikai tisztaság a test feltámadásával függ össze.

[Hémerobaptisták:] Ennek a szektának azonban az a további jellegzetessége lett, hogy minden tavasszal, ősszel, télen és nyáron mindennap bemerítkeznek, innen kapták a 'naponta merítkezők' (*hémerobaptista*) nevet. Mert ez a szekta azt állítja, hogy az emberben nincs élet, hacsak nem merítkezik meg vízben mindennap (*kath' hekastén hémeran*), és meg nem mosdik és tisztul (*apolumenos te kai hagnizomenos*) minden hibájától (*apo pasés aítias*).¹⁷

[Ebioniták:] Mivel beszennyezik magukat és gyakran merülnek bujaságba a világon, saját megerősítésükre bőven alkalmazzák a vizet, hogy becsapják magukat, ha úgy tetszik, azzal a hittel, hogy a bemerítkezések által (*dia baptismón*) megtisztulnak (*echein tén katharsin*).¹⁸

[Ebioniták:] Az ebioniták olyanok, mint a cerinthianusok és a nazoreanusok; a szampszeánusok és elchasaiták (elchaszaiták) szektája is kapcsolódik hozzájuk bizonyos szintig. (...) Habár zsidók, de van evangéliumuk, irtóznak a húsevéstől (...) Rendszeresen vízben merítkeznek (*baptizontai en tois hydasi*), nyáron és télen (is) a feltételezett megtisztulás kedvéért (*eis hagnismon*), mint a samaritanusok.¹⁹

[Ebioniták:] ... és Pétert különböző módokon rágalmazták, mondván, hogy a megtisztulás kedvéért mindennap megmerítkezett (*kath' hémeran baptizomenu hagnismu heneken*), akárcsak ők.²⁰

[Ebioniták:] „Keresztelésben (is) részesülnek amellet, hogy naponta megmerítkeznek (*kath' hémeran baptizontai*). Azt állítják, hogy [Péter] tartózkodott az élőlények és húsok (elfogyasztásától), akárcsak ők, és mindenféle húsból készült ételtől, mivel mind maga Ebion, mind pedig az ebioniták teljes mértékben tartózkodnak ezektől.”²¹

Feltételezhető tehát, hogy Mānī ifjúságának zsidó-keresztény közössége ugyanilyen megfontolásból, tehát a naponta, különböző testrészekkel elkövetett bűnöktől való megszabadulás érdekében vett rituális fürdőt. E közösségek tagjai tehát úgy vélhették, hogy az alapvetően tiszta testet a bűnök nap mint nap beszennyezik, ezért a test rituális megtisztítása révén az érintett személy a bűnöktől is megtisztul. Ezzel a felfogással ellentétben Mānī azért tartja feleslegesnek a test bűnöktől történő megtisztítását, mert a testet magát tartja bűnösnek, a sötétség princípiuma produktumának, tehát ontológiailag megtisztíthatatlannak. Amíg az elchaszaiták a (Mānī által eredendően tisztátalannak tartott) testet kívánták vízzel megtisztítani, addig Mānī úgy véli, hogy ezzel egyrészt a testet nem képesek tisztává tenni, másrészt a fényrészcskéket tartalmazó vizet is beszennyezik. Ennek bizonyítására két történetet idézi fel, amelyekben a víz a benne megmerítkező Elchasait megfeddi amiatt, hogy szenvedést okoz neki, aminek hatására az irányzat állítólagos alapítója beszünteti a vízben való megmerítkezés gyakorlatát.²²

A hívők naponta történő rituális megtisztításához képest kevesebb figyelmet kapott a fenti CMC-idézet előtt közvetlenül megjelenő leírás, amely nem az emberi test, hanem az elfogyasztott ételek megtisztításának Mānī-féle kritikáját tartalmazza:²³

¹⁷ *Panarion* 17,1,1; WILLIAMS 2009: 45; HOLL 1915: 214.

¹⁸ *Panarion* 30,21,2; WILLIAMS 2009: 149; HOLL 1915: 361.

¹⁹ *Panarion* 20,30,1, 3; WILLIAMS 2009: 60; HOLL 1915: 236.

²⁰ *Panarion* 30,15, 3; WILLIAMS 2009: 143; HOLL 1915: 352–353.

²¹ *Panarion* 30,16,1; WILLIAMS 2009: 143; HOLL 1915: 353.

²² BUCKLEY 1986: 402.

²³ A CMC-hez hasonló módon az *al-Fihrist* is egyszerre említi a vízbe történő megmerítkezés rítusát és az ételek megmosását (DODGE 1970: 811).

Én pedig, mivel ismertem gondolataikat, szelíden mondtam nekik: „Az a keresztség (*baptisma*), amellyel megkereszteltek (*baptizete*) a ti eledeleteket, az semmi. Mert ez a test (*sóma*) tisztátalan, és tisztátalan teremtésben (*plaseós miarotétos*) teremtetett. Lássátok meg: ha valaki megtisztítja (*katharisé*) az ételét és úgy veszi magához, hogy már megkereszteltetett, nyilvánvaló, hogy abból is vér és epe és szelek és undorító trágya és testi (*sómatos*) tisztátalanság (*miarotés*) származnak. Ha viszont valaki néhány napig megtartóztatja a száját az efféle tápláléktól, azon helyt megismerszik, hogy mindezek az undorító és utálatos dolgok, amik kiválasztódnak, elmaradnak és kevesebbek lesznek a testben (*sómati*); ha ismét ételt vesz magához, ugyanúgy megszaporodnak a testben. Úgyhogy világos, hogy magából a táplálékból szaporodtak meg. Ha pedig valaki megkeresztelt (*be-baptismenu*) és megtisztított (*kekatharmenu*) étket vesz magához, és ha kereszteleetlenül (*abaptistu*) veszi magához, világos, hogy a test (*sómatos*) szépsége és ereje ugyanolyannak ismerszik. Hasonlóan e kettő utálatossága és üledéke egyáltalán nem változik egyik esetben sem, úgyhogy egészen világos: az a megkeresztelt étel, amelyet kivetett és kiválasztott, nem jobb, mint a kereszteleetlen.”²⁴

A modern, higiéniai szempontokból helyeselhető gyakorlatot Mānī azért helyteleníti, mert az eledelek minden fajtáját kívülről megtisztíthatatlannak véli, és e jellegzetességüknek tulajdonítja, hogy vízzel történő megkereszteltségüktől („megmosásuktól”) függetlenül ugyanolyan hatással bírnak a kívülről szintén megtisztíthatatlan test folyamataira. Mānī jól láthatóan úgy véli, hogy nem pusztán egy mélyebb szinten ragadja meg a problémát, hanem meg van győződve arról, hogy az ő álláspontját támasztják alá a mindennapi tapasztalatok is.

A fentiek tárgyalása átvezet egy általánosabb kérdéshez: milyen mértékű hatást gyakorolt a fenti zsidó-keresztény közösség Mānī későbbi vallási rendszerére? Habár a pontos választ természetesen nem tudjuk, de ha elfogadjuk, hogy a CMC alapvetően megbízhatóan meséli el Mānī és a közösség viszonyát, akkor mindenképpen elmondhatjuk, hogy a közösség rituális tisztasággal kapcsolatos praxisa mindenképpen katalizátorként működött az akkor még csak bimbózó manicheus rendszer kialakulásában, mivel Mānī éppen a fenti két mozzanatot (tehát az egyén és a világ megtisztíthatóságát) a továbbiakban is intenzíven fogja tematizálni.

2. Elválás és szétválasztás

Mānī tehát nem értett egyet a közösség által gyakorolt tisztasági rítusokkal, mivel úgy vélte, hogy ezek pusztán külsődleges tisztaságot biztosítanak. Ennek következtében a közösség egészével került szembe, ezután Sítaios, a közösség presbitere összehívott egy gyűlést, melyen kitagadták Mānīt, aki apjával és két hívével együtt maga mögött hagyta gyermek- és ifjúkora színhelyét és megkezdte saját vízióira épített vallásának terjesztését.²⁵ Érdemes kiemelni, hogy Mānī nem az egykori vezető, Elchasaio tanításait veti el, éppen ellenkezőleg, rá hivatkozva fordul szembe a későbbi tanítványok Mānī által nyilván eltorzítottnak tekintett gyakorlatával, két eset-

²⁴ CMC 80,20–82,22; ford. DÉRI 2008: 164.

²⁵ KLÍMA 1962: 320–359.

ben éppen a napi rendszerességű bemelegítéssel (CMC 94,1–95,1³²; 96,6–16³³). Ugyanezt a kettős értékelést alkalmazza majd Mānī (illetve a későbbi manicheus térítők) a többi vallás megítélésében: az alapítók tiszta tanítását a későbbi tanítványok részben eltorzították, és az előbbihez való visszatérés egybeesik a manicheus tanítások hirdetésével.²⁶ Mānī tehát meg van győződve arról, hogy valójában ő Elchasaio hűséges tanítványa, míg a korabeli közösségtagok nem azok. Meglepő módon tehát Mānī pontosan ugyanazt (bár nem ugyanazért) állítja, mint G. Luttikhuisen: a közösség nem követi Elchasaio tanításait, tehát nem beszélhetünk elchaszaita közösségről.

Saját egyházának rituális gyakorlatában Mānī a CMC-ben polemikus éllel támadott zsidó-keresztény praxisra próbált alternatív megoldást kínálni. A saját leírása szerint még a közösségben töltött időszak alatt, nagyjából 12 és 24 éves kora között kisebb-nagyobb kinyilatkoztatásokat kapott.²⁷ A neki kinyilatkoztatott, rendkívül komplex kozmogóniai elgondolások szerint a jelenleg ismert kozmosz a Fény és a Sötétség elemeinek összevegyüléséből keletkezett. A manicheus elképzelés szerint a kezdeti összekeveredés eredeti célja az volt, hogy a Fénybirodalom ura a Fénybirodalmat megtámadni készülő Sötétség elemeinek elterelő hadműveletként, „koncként” dobja oda a birodalmából származó Öt fényelemet, melyet a sötétség erői elnyeltek, és ezáltal eredeti tervüktől elálltak. Ezek után bonyolult emanációs sorozatok révén a Fénybirodalom urából, a Nagyság Atyjától emanálódott Élő Szellem létrehozta a világegyetemet, amely egyrészt az elfogott démonok börtönként funkcionál, másrészt a sötétséggel összekeveredett fényelemek „gyógyulásának” helyszíne.

(A Tiszta Szellem) létrehozta ezt az egész világegyetemet a keveredésből, amely a Fény és a Sötétség között történt. Kiterjesztette a szakadék minden erejét tíz éggé és nyolc földre, és egyben bezárta őket [a Sötétség erőit, a démonokat] ebbe a világba. A Sötétség minden erejének börtönévé tette (a világot), ugyanakkor az általuk elnyelt Lélek megtisztulásának helyévé is.²⁸

A hatodik trónus az Élő Szellem, a hatalmas, a dicsőséges, aki felhozta az Első embert a Sötétség földjéről, aki rendet teremtett és megalkotta a világokat [...] a Fény megtisztítására és az ellenség erőinek megkötésére.²⁹

A fény képviselői által létrehozott világegyetem mint makrokozmosz ellenében, de végső soron azt utánozva, a sötétség erői megalkotják az emberi testet mint mikrokozmoszt, amibe viszont a fennmaradó fényt lélekként börtönzik be.

²⁶ KÓSA 2001.

²⁷ Lásd SUNDERMANN 1985.

²⁸ *Zsoltárkönyv* 10,23–29 [ALLBERRY 1938: 10]: $\alpha\psi\mu\iota\eta\epsilon\ \bar{\mu}[\pi\iota\kappa\omicron]\sigma\mu\omicron\varsigma\ \tau\eta\rho\bar{\eta}\ \alpha\beta\alpha\lambda\ \rho\bar{\eta}\pi\tau\omega\tau\ \epsilon\tau\alpha\psi\omega\pi\epsilon\ \bar{\mu}\pi\omicron\gamma\alpha\iota\eta\epsilon\ \mu\bar{\pi}\pi\kappa\epsilon\kappa\epsilon\ .\ \bar{\pi}\bar{\omicron}\alpha\mu\ [\tau\eta]\rho\omicron\gamma\ \bar{\mu}\pi\pi\omicron\gamma\eta\ \alpha\psi\sigma\alpha\rho\gamma\ \alpha\mu\eta\tau\epsilon\ \bar{\mu}\pi\epsilon\ \mu\bar{\eta}\ \psi\mu\omicron\gamma\eta\ \bar{\pi}\kappa\alpha\zeta\ \alpha\psi\alpha\tau\pi\omicron\gamma\ \alpha\rho\omicron\gamma\eta\ \alpha\pi\iota\kappa\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma\ \bar{\pi}\omicron\gamma\sigma\eta\gamma\ \alpha\psi\epsilon\epsilon\gamma\ \bar{\pi}\psi\tau\epsilon\kappa\omicron\ \alpha\eta\ \alpha\eta\bar{\omicron}\alpha\mu\ \tau\eta\rho\omicron\gamma\ [\bar{\mu}\pi\kappa\epsilon]\kappa\epsilon\ \epsilon\psi\omicron\ \rho\omega\gamma\ \bar{\mu}\mu\alpha\eta\tau\omicron\gamma\ \bar{\nu}\omicron\ \bar{\eta}\tau\psi\gamma\chi\eta\ \epsilon\tau\alpha\varsigma[\omega\mu\kappa]\ \bar{\eta}\rho\eta\tau\omicron\gamma\ .$

²⁹ *Kephalaia* 82,12–17 [POLOTSKY — BÖHLIG 1940: 82]: $\pi[\mu\alpha\zeta]\varsigma[\alpha]\gamma\ \bar{\pi}[\theta\rho]\pi\omicron[\varsigma]\ \pi\epsilon\ \pi\alpha\pi\bar{\pi}\bar{\alpha}\ \epsilon\tau\alpha\eta\bar{\zeta}\ \pi\chi\omega\rho\epsilon\ [\epsilon\tau\omicron\bar{\iota}\ \bar{\pi}\epsilon\alpha\gamma]\ \pi\epsilon\tau\alpha\psi\epsilon\iota\eta\epsilon\ \alpha\rho\eta\bar{\eta}\ \mu\pi\psi\alpha\rho\pi\ \bar{\pi}\rho\omega\mu\epsilon\ \alpha\beta\alpha\lambda\ \rho\mu\ \pi[\kappa\alpha\zeta\ \bar{\mu}\pi\kappa\epsilon\kappa\epsilon]\ \epsilon\tau\alpha\psi\epsilon\omega\rho\bar{\omicron}\ \rho\omega\omega\gamma\ \alpha\psi\mu\iota\eta\epsilon\ \pi\pi\kappa\omicron\sigma\mu\omicron[\varsigma\ \dots\dots\dots]\ \alpha\gamma\kappa\alpha\theta\alpha\rho\iota\varsigma\mu\omicron\varsigma\ \mu\epsilon\eta\ \bar{\mu}\pi\omicron\gamma\alpha\iota\eta\epsilon\ \alpha\gamma\mu\bar{\rho}\rho\epsilon\ [\ \delta\epsilon\ \pi\eta]\bar{\omicron}\alpha\mu\ \pi\tau\mu\eta\tau\delta\alpha\chi\epsilon\ .$

A manicheizmus tehát egy sajátos kettős teremtéssel dolgozik: a gnosztikus felfogással ellentétben magát a kozmoszt kifejezetten a Fénybirodalom képviselője hozza létre, bár amiből megalkotja, az alapvetően szennyezett, tehát a fény és a sötétség összekeveredett elemeiből épül fel. A fény által létrehozott kozmoszt imitálva (tehát végső soron szintén pozitív mintára építve) a sötétség erői kizárólag az emberi testet alkotják meg. A makro- és a mikrokozmosz egyszerre börtön (a kozmoszba a démonok, az emberi testbe a fény-lélek van bezárva) és a fény megtisztulásának helye. Maga az összekeveredtség ugyanakkor csak a makromozmoszban van jelen, tehát végső soron megtisztítani csak azt kell, mivel a mikrokozmoszban (az emberben) a test (sötétség) és a lélek (fény) viszonylag jól elkülöníthetően, bár szoros szimbiózisban vannak jelen.

A manicheus felfogás szerint a valódi tisztítás és tisztulás nem más, mint a makrokozmoszban összetapadt sötétséggel és fénnel teli elemek szétválasztása.

A tisztaság (*katharotés*), amely megmondatot, az a gnózisé (*gnóseós*), azaz a fénynek a sötétségtől és a halálnak az élettől és az élő víznek a megmerevedettől való elválasztása (*chórismos*).³⁰

A fenti kettős teremtésnek megfelelően a makromozmosz megtisztításának folyamata is két szinten történik: mikrokozmoszikusan és makrokozmoszikusan. E szétválasztást olyan ágensek képesek elvégezni, amelyek a saját szintjükön maximálisan tiszták: mikrokozmoszikus szinten ilyenek a kiválasztottak (*electus*-ok, illetve női párjuk, az *electa*-k), akik a manicheus egyház felső, papi-szerzetesi rétegét képviselik.³¹ Az *electus*ok és *electa*k nem élhettek szexuális életet, nem ehettek húst, nem ihattak szeszes italt és a legkisebb bűnt sem volt szabad elkövetniük, így nem csak állatot nem ölhettek, de földműveléssel sem foglalkozhattak, sőt gyümölcsöt sem szedhettek le a fáról.³² Mindennek célja pedig az volt, hogy az ilymódon teljesen tiszta életet élő *electus*ok és *electa*k a világban fogvatartott fényt szakrális étkezéseik révén megtisztítsák.³³

Az egyéni (tehát mikrokozmoszikus) szinten végzett szétválasztást makrokozmoszikus szinten egy a kozmoszba beépített „gépezet” végzi: ez az ötödik földön található Hárrom keréktől a kinyert fényt a Dicsőség oszlopán, illetve a Holdon és a Napon keresztül juttatja vissza a Fénybirodalomba. A Nap és a Hold abban különbözik a kozmosz többi részétől, hogy ezekben nincsenek jelen a sötétség elemei, tehát kizárólag tiszta fényből állnak, vagyis a kozmoszon belül ugyanúgy a tökéletesen tiszta részt alkotják, ahogy az férfi és női kiválasztottak a manicheus egyházon belül. A legalább kilenc évig manicheus auditor Augustinus Kr. u. 395 után írt levelében így foglalja össze tömören a megtisztulás mikro- és makrokozmoszikus folyamatait:

³⁰ CMC 84,9–16; ford. DÉRI 2008: 164–165.

³¹ A „tisztá *electus*ok” kifejezés számos forrásban megjelenik: kínai *qingjing diannawu* 清淨電那勿 (H220; H385), uigur *arïy dintarlar* (U197/V/4–5); középperzsa *’rd’w’n p’k’n*, *wcydg’n ’rd’w’n*, *wcydg’n p’k’n*, *wcydg’n ywjdhr’n*, *’rd’w wcydg*; pártus *r’š’t’n wjydg’n* (P2/V/i; S7/R/i; M36/7; M801a/20,33 [BOYCE 1975]; MIK III 8259 [GULÁCSI 2001: 222]).

³² *Al-Fihrist* 63,8–13 [788]; *al-Āthār* 204 [318].

³³ Erről részletesen lásd BEDUHN 2000.

Azt mondják, hogy a jó és igaz Isten [a Fénybirodalom ura, KG] a sötétség fajával harcolt, és hogy (Isten) egy része összekeveredett a sötétség fedelmeivel, és azt állítják, hogy ez az egész világban beszennyezett és megkötözött rész az electusaik étkei által, továbbá a nap és a hold révén megtisztítatik.³⁴

Összefoglalva tehát a manicheus felfogás szerint megtisztítani alapvetően nem az embert kell (mivel a test megtisztíthatatlan, a lélek pedig lényegében tiszta, bár börtönben van), hanem a világot. Ez utóbbi a Fény és a Sötétség összekeveredett elemeiből áll, a megtisztításuk pedig ezek végső szétválasztását jelenti úgy, hogy a szétválasztott, megtisztított, kiszabadított fényelem visszakerül eredeti otthonába, a Fénybirodalomba. „Az *electus*-ok tehát olyanok, hogy őket nem az Isten váltja meg, hanem ők az Isten megváltói” — fogalmaz Augustinus.³⁵

Maga a megtisztítás folyamata ugyanakkor egy alapvetően szennyezett térben történik, az emberi testben, illetve a sötétség elemeit is tartalmazó kozmoszban,³⁶ még ha ezen belül a viszonylag legtisztább régiók (a Hold és a Nap, illetve az electusok és electák teste) szolgálnak is a konkrét folyamat közegéül.

3. A szétválasztás technikái

Miután a fentiekben hozzávetőleges tisztáztuk az általános okokat és célokat, vessünk egy pillantást magukra a szétválasztást (tehát a tisztítást, megtisztulást) elősegítő konkrét technikákra.

3.1. Szakrális étkezés

A manicheus egyházban viszonylag kevés típusa volt a szakrális rítusoknak. Az alapító vagy egyházi vezetőkre való visszaemlékezéseket leszámítva lényegében a szertartások mind a világban szenvedő fényrészcsek felszabadulását célozták: az auditorok által felkínált, fényben gazdag ételeknek az electusok által történő elfogyasztása ugyanúgy, mint az istenségek zsoltárokkal és himnuszokkal történő dicsőítése.³⁷ A Fény felszabadításához ugyanakkor szükség volt a megfelelő tisztaság és szentség fenntartására, melyet szigorú előírások szabályoztak, illetve tanítások és böjtök segítettek. Ezen állapotot ideiglenesen megszüntető esetleges bűnök megbánása és megvallása pedig a szentség állapotának visszaállítását szolgálta.³⁸ Ez utóbbi „reszakrali-

³⁴ *Epistola* 236.2: Deum denique bonum et verum dicunt cum tenebrarum gente pugnasse, et partem suam tenebrarum principibus miscuisse, eamque toto mundo inquinatam et ligatam per cibos electorum suorum, ac per solem et lunam purgari asseverant.

³⁵ Augustinus: *Enarrationes in Psalmos* 140,12; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 303).

³⁶ BUCKELY 1986: 402.

³⁷ Például *De natura boni* 45; Augustinus: *Epistola* 236.2.

³⁸ SUNDERMANN 1999: 546a–b.

záció” lényegében analógnak tekinthető a zsidó-keresztény közösségekben történő, vízzel való megtisztulásnak, azonban lényeges különbség, hogy a manicheus gyakorlatnak tudatosan nem volt testi, anyagi jellegű dimenziója.³⁹

Mivel a kiválasztottak semmilyen fénytermészettel rendelkező élőlénynek nem árthattak, így az auditorokra hárult a gyümölcsszedés vagy a kenyérsütés feladata. Miután a kenyeret, a zöldségeket és a gyümölcsöket (különösen a sok fényt tartalmazó uborkát, szőlőt és dinnyét) átadták az electusoknak, azok a bennük található fénytermészettől bocsánatot kértek az auditorok nevében.⁴⁰

Úgy vélik ugyanis, hogy a füvek és a fák úgy élnek, hogy a bennük élő lélek érzel és fájdalmat érez, ha megsértik; ezért senki nem tépheti ki azokat vagy szakíthatja le anélkül, hogy ne kínozná azokat. Emiatt bűnnek tartják azt is, hogy a szántóföldet megtisztítsák a tövisektől. Ezért, ostobaságukban a földművelést, ami minden mesterség között a legártatlanabb, számos gyilkosságban marasztalják el. Mindezeket azonban úgy ítélik meg, hogy az *auditor*-jaiknak elnézik, mivel ezek révén szolgáltatják azok a táplálékot a maguk *electus*-ainak, és így az az isteni szubsztancia, ami a gyomrukban megtisztul, az megbocsátást eszközöl ki nekik, mivel a (táplálék) felajánlásával átadják azt a megtisztulásnak. Emiatt az *electi*, akik nem munkálkodnak a földeken, nem szednek gyümölcsöket, s még a leveleket sem tépik le, elvárják, hogy mindezt a maguk használatára auditorjaik odahozzák, és tévelygésükben oly sok, idegen öldöklésből élnek.⁴¹

Mint ezt fent is láthattuk, a világba bebörtönzött fény felszabadítása elsősorban a növényekből történik, erre utal 387-ben Augustinus egyik írása is:

Így ha a gabonából és gyümölcsből készült ételek a szentekhez [electusokhoz] kerülnek, vagyis azokhoz a manicheusokhoz, akiknek tisztasága, imádságai és zsoltárai révén ami bennük fényes és isteni, megtisztítatik, vagyis minden részében tökéletessé lesz, hogy azután az a tisztátalanság minden akadályoztatása nélkül visszavitessék saját birodalmába.⁴²

Augustinus fenti megfogalmazásából két motívumot is érdemes kiemelni. Egyrészt kizárólag a manicheus electusok voltak képesek arra, hogy a fényt felszabadítsák, ezért mivel sem egy manicheus auditor, sem pedig egy nem manicheus személy nem volt erre képes, így ilyen jellegű ételadományt a manicheusok másnak nem adhattak, mert azzal az adományba bebörtönzött fényt nem kiszabadítják, hanem egy újabb

³⁹ A víz használatát már csak azért is ki kellett zárni, mivel az maga is tartalmazott fényrészecskéket, így a víz használata ez utóbbiak gyötrésének minősült. Nem elképzelhetetlen, hogy nyugaton Mānival, illetve a manicheusokkal kapcsolatban alkalmazott tisztátalan (*impurissimus*) jelzőt nem kizárólag spirituális értelemben használták, hiszen éppen a fentiek miatt az electusok nem mosakodhattak (ADKIN 1992).

⁴⁰ Például *Contra Faustum* V,10. A kenyérre vonatkozó bocsánatkérés elnevezése ἡ πρὸς ἄρτον ἀπολογία volt. Lásd *Acta Archelai* X.6, *Fragmentum epistulae contra Manichaeos* (P. Rylands Greek 469,25–26; LIEU 1994: 290), *Capita VII contra Manichaeos* 6,174–175.

⁴¹ *De haeresibus* 46.12; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 300–301).

⁴² *De moribus Manichaeorum* 15,36: Itaque cibi qui de frugibus et pomis parantur, si ad sanctos veniant, id est ad Manichaeos per eorum castitatem et orationes et psalmos, quidquid in eis est luculentum et divinum purgatur, id est omni ex parte perficitur, ut ad regna propria sine ulla sordium difficultate referatur.

börtönbe juttatták volna.⁴³ A másik fontos motívum, hogy a szöveg gabonáról és gyümölcscről beszél, mivel a manicheus felfogás szerint kizárólag a növényi eredetű táplálék tartalmaz kellőképpen nagy számban felszabadítandó fényrészcskéket.

Ezek Isten tagjai, amelyek ama küzdelemben fogságba estek és mindenestől összekeveredtek a világgal. Ott találhatók a fáknban, a füvekben, a gyümölcsökben és a termésekben. Az Isten tagjait gyötri, ha valaki barázdával kettéhasítja a földet. Az Isten tagjait kínozza, aki egy füvet kitép a földből; az Isten tagjait gyötri, aki egy gyümölcsöt szed le a fáról.⁴⁴

A fák és a gyümölcsök — bennük van a te szent tested.⁴⁵

Habár a hagyomány által Augustinusnak tulajdonított, valamikor 526 előtt írt manicheizmus-ellenes *Commonitorium Sancti Augustini* említi az állatokat is, ez valószínűleg annak köszönhető, hogy az általános kutatói vélekedés szerint nem maga Augustinus írta a szöveget. Ugyanakkor még ebben a kevésbé hiteles szövegben is a növénybe zárt fény a hangsúlyos motívum:

Legyen egyházi átokkal sújtva az, aki úgy véli, hogy Isten egy része megkötözve és beszennyezve fogva tartatik a démonokban, minden állatban és a gyümölcsök különféle fajtaiban, és (ez a fogvatartottság) a manicheus electusok étkezése által feloldatik és megtisztítatik; aki úgy véli, hogy Isten egy része beszennyezve fogva tartatik az uborkában, a dinnyében, a retekben, a hagymában és mindenféle értéktelen füvekben, és (aki úgy véli, hogy ennek az isteni résznek) sietnek segítségére a manicheus electusok, ha elfogyasztják (ezeket az ételeket).⁴⁶

A manicheus szövegek nem adnak részletesebb felvilágosítást arról, hogy az electusok étkezésük során pontosan miért nem tisztítják meg az állatokban jelen lévő fényt, ahogy arról sem, hogy mi lesz ennek a fénynek a sorsa. Pusztán utalásokat találunk arra, hogy egyrészt az állatok az égbe bebörtönzött démonokkal függnek össze, másrészt hogy a megölt állatokban található fény rendkívül csekély.

Ugyanezeket az *auditor*-jaikat megintik, hogyha húsfélét esznek: ne öljék meg az állatokat, ne hogy megsértsék a sötétség arkhónjait, akik az egekben vannak megkötözve, és akiktől, vélekedésük szerint, mindenféle hús származik.⁴⁷

⁴³ Augustinus: *Enarrationes in Psalmos* 140,12; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 302–303): „(A manicheus) a koldusnak nem ad kenyeret! Kérdezed, miért? Nehogy a koldus az életet, ami a kenyérben van — amit ők az isten tagjának, isteni szubsztanciának neveznek — magához vegye, és a húsba kötözzön.”

⁴⁴ Augustinus: *Enarrationes in Psalmos* 140,12; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 302–303).

⁴⁵ *Zsoltárkönyv* 121,32 [ALLBERRY 1938: 121]: *пѹхнн мѣпѣкарпос ѣтаѣ не пкѡма ѣзнтѡѣ тоѣаѣе*.

⁴⁶ *Commonitorium Sancti Augustini* 980 (vö. LIEU 1994: 208–210): Qui credit partem Dei ligatam et inquinatam teneri in daemonibus, et in omnibus animalibus, fructuumque generibus, et per escas manichaeorum electorum solvi atque purgari, ut credatur pars Dei polluta teneri in cucumeribus, et melonibus, et radiculis, et porris, et quibusque vilissimis herbulis, et ei subveniri cum ab electis manichaeorum ista comeduntur, anathema sit.” Lásd még például az ujjur *Kolostori Tekercs*-et (Zong 8782 T,82), amely a rituális étkezéskor fogyasztott búzát, szezámagot, dinnyét és hagymát is említi (BEDUHN 2000: 150; vö. GENG 1991).

⁴⁷ *De haeresibus* 46.12; ford. SIMON R. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 301).

Nem esznek húst sem, mivel az isteni szubsztancia eltávozik a halottakból és a levágott (állatokból), ami pedig esetleg mégis megmarad, az nem érdemes arra, hogy az electusok gyomrában megtisztuljon.⁴⁸

3.2. A megtisztulás kozmikus gépezete

A világból, azon belül elsősorban a növényekből a kiválasztottak étkezéseik során nyerik ki a fényelemeket, de emellett makrokozmosz szinten is létezik egy gigantikus gépezet, amely a fény „meggyógyítását” (tehát a sötét elemektől való szétválasztását) célozza.

A manicheus szövegek e gépezet részeként négy állomást neveznek meg: 1. a Három kerék; 2. a Dicsőség oszlopa; 3. a Hold; 4. a Nap. Ez az az útvonal, amelyen a megtisztult Fény, illetve a halál után az emberi lélek keresztülhalad a Fénybirodalom felé.⁴⁹

Az elsőként említett Három kerékről tudjuk a legkevesebbet: ezeket az alulról számított ötödik földön helyezte el az Élő Szellem, és a Dicsőséges király (Augustinusnál: *Gloriosus rex*) nevű emanáció gondjaira bízta, aki a három fényelemet (szél, víz és tűz) megtestesítő kerekeket forgatja lent a föld alatt, így felfelé küldve a megtisztuló fényt.⁵⁰

A Három kerék alatt, a szél, a víz és a tűz.⁵¹

A Három kerék dicsőít Téged, a szél, a víz és a tűz, melyek naponta felemelkednek a mélységből.⁵²

... a tűz, a víz és a szél [...] három kereke.⁵³

... a Három kerék: a szélé, a vízé és a tűzé.⁵⁴

⁴⁸ *De haeresibus* 46.11: Nec vescuntur tamen carnibus tamquam de mortuis vel occisis fugerit divina substantia, tantumque ac tale inde remanserit quod iam dignum non sit in Electorum ventre purgari.

⁴⁹ A manicheizmus ellen írt *Acta Archelai* (VIII.4–7) a Hold és a Nap sorrendjét felcseréli, a Nap sugarainak tulajdonítja a földről való felemelkedést, majd a fényrészecskéket a Hold továbbítja a Fénybirodalomba (lásd SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 291–292).

⁵⁰ Az eredeti hagyomány szerint, mivel a tűz került legelőször a Sötétségbe, így ez esett a legmélyebbre, az éter (levegő) került oda legutoljára, így az mintegy „legfelülre” került, így a többi elemhez képest tiszta maradhatott (LINDT 1992: 59. A tűz különleges helyzetéről lásd például *Kephalaia* 127,5–10; 129,7–9). A Fénybirodalomból szemlélve tehát az Éter van legfelül, vagyis az a legelső, a tűz pedig legalul van, vagyis sorrendben az a legutolsó (vö. LINDT 1992: 65–66). A fenti leírásból következik, hogy valójában csak négy elemet kell megtisztítani (tűz, szél, víz, fény), ami a manicheus hagyomány szerint úgy történik, hogy három elem (tűz, szél, víz) segítségével történik a negyedik (fény) megtisztítása (LINDT 1992: 67). Ez a három lesz a Három kerék, illetve az ezeket beborító Három ruha. Valójában tehát csak a tűz, a víz és a szél végzi láthatatlanul munkáját, mivel a levegő már tiszta, a fény pedig megtisztítandó.

⁵¹ *Zsoltárkönyv* 37,4–5 [ALLBERRY 1938: 37]: *ⲡⲱⲁⲙⲧ ⲡⲧⲣⲟⲭⲟⲥ ⲉⲧⲁⲡⲥⲁⲛⲡⲧⲉⲛ ⲡⲧ[ⲛⲓ ⲡⲙⲁⲓ ⲙⲡⲧⲥ]ⲉⲧⲉ*.

⁵² *Zsoltárkönyv* 144,32–145,2 [ALLBERRY 1938: 144–145]: *ⲡⲱⲁⲙⲧ ⲡⲧⲣⲟⲭⲟⲥ ⲧⲉⲁⲓ ⲛⲉⲕ ⲡ[ⲧⲛⲓ] ⲙⲡⲡⲙⲁⲓ ⲁⲓⲱ ⲙⲡⲧⲥⲉⲧⲉ ⲛⲉⲧⲛⲛⲓ ⲁⲓⲣⲛⲓ ⲉⲡⲡⲛⲟⲓ ⲙⲙⲛⲛⲉ*.

⁵³ *Contra Faustum* XV,6: ... tres rotas (...) ignis, aquae, et venti.

⁵⁴ *Kephalaia* 171,24–25 [POLOTSKY — BÖHLIG 1940: 171]: ... *ⲙⲡⲱⲁⲙⲧ ⲡⲧⲣⲟⲭⲟⲥ ⲡⲁⲡⲧⲛⲓ ⲡⲁⲡⲙⲁⲓ ⲙⲡ ⲡⲁⲧⲥⲉⲧⲉ*.

Ő a Dicsőséges Király, a szent tanácsadó [...] Ő a mélységben (megforgatja) a Három kereket, a Szelekét, a Vízét és az Élő Tűzét, Atyánknak, az Első embernek a fegyverzetét.⁵⁵

A másodikként említett Dicsőség oszlopa,⁵⁶ amelyet a manicheusok a Tejútban láttak megtestesülni,⁵⁷ a Fény tisztulását szolgálja azzal, hogy a földről a Holdhoz viszi a fényelemeket, ahonnan az a Napba, majd a Fénybirodalomba távozik.⁵⁸

Nem minden forrás említi mind a négy állomást, de a gyakran kompnak vagy hajónak⁵⁹ tartott Holdra és Napra lényegében mindegyik utal. Az erről szóló egész elmélet egyben magyarázatul szolgált a Hold állapotainak változásaira is.⁶⁰

Amikor a fény egy része valóban megtisztul, akkor bizonyos hajókon, melyeknek a Holdat és a Napot tartják, Isten birodalmába mint saját otthonukba térnek vissza. Úgy mondják, hogy ezek a hajók is Isten tiszta lényegéből készültek.⁶¹

A nap és a hold az égen kívül lettek elhelyezve, magasabbra, hogy a démonok által elnyelt fény apránként megtisztuljon és felemelkedjen a nap és a hold tisztító és felemelő tevékenységének köszönhetően.⁶²

A Hold ugyanis a növekedések során magához veszi az anyagból kiválasztott hatalmat [fényelemet], és ez alatt az idő alatt megtelik vele, amikor pedig megtelt, a csökkenések folyamán továbbküldi azt a Napnak. Az továbbítja Istenhez, majd miután ezt megtette, ismét befogadja a következő teliholdból hozzá érkező lélekszállítmányt, átvéve őket, hagyja, hogy maguktól haladjanak tovább Istenhez, és folyamatosan ezen fáradozik.⁶³ (...) Különösen tisztelik a Napot és a Holdat, nem mint isteneket, hanem mint azt az utat, amelyen keresztül Istenhez lehet eljutni.⁶⁴

Alexander Lycopolitanus utolsó mondata a Hold és a Nap tiszteletéről visszaköszön más forrásokban is:

(Az auditorok) a napot és a holdat is velük [az electusokkal] együtt imádják és hozzájuk imádkoznak.⁶⁵ Tiszteljük és áldjuk a Napot és a Holdat, a Nagy Világítókat.⁶⁶

⁵⁵ *Zsoltárkönyv* 2,15–17 [ALLBERRY 1938: 2]: *πρὸ ὑπερ πσαχνη ετοργαβε πε ... τε ρμην[ογν μπ]υαμτ̄ πτροχος • παντηγ • πανμα[[γ μππατ[σε]]τε ετανῶ • ἡραλβυε μῆπῶτ ππαρ[[ῆ πρωμε]].* Lásd még *Zsoltárkönyv* 138,49–50 [ALLBERRY 1938: 138], további példákat lásd LINDT 1992: 104.

⁵⁶ Lásd LINDT 1992: 176–181.

⁵⁷ *Zsoltárkönyv* 163,16 [ALLBERRY 1938: 163]; BURKITT 1925: 44; DODGE 1970: 782. n.185; BAGHBIDI 2002: 1.

⁵⁸ *Zsoltárkönyv* 163,16–19 [ALLBERRY 1938: 163].

⁵⁹ Szír *elpē*, arab *sağintayn*, pártus *n'w*, kopt *πχαλ*, görög *πλοῖα*, latin *naves*.

⁶⁰ Lásd még KÓSA 2015: 258–259.

⁶¹ *De haeresibus* 46.6: Quidquid vero undique purgatur luminis, per quasdam naves, quas esse lunam et solem volunt, regno Dei tamquam propriis sedibus reddi. Quas itidem naves de substantia Dei pura perhibent fabricatas.

⁶² *Škand-gumānig wizār* XVI.21–22. (DE MENASCE 1945: 252). Lásd még JACKSON 1965b: 178.

⁶³ A fentiekhez nagyon hasonló leírás olvasható aš-Šahristānī-nál (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 352).

⁶⁴ *Contra Manichaei opiniones disputatio* 6–7; ford. SIMONNÉ PESTHY M. (SIMON — SIMONNÉ PESTHY 2011: 284–285).

⁶⁵ Augustinus: *Epistola* 236.2: Solem etiam et lunam cum eis adorant et orant.

⁶⁶ M8050/B (COLDITZ 2000: 297): nm'c br'm 'wd 'fryn'm 'w myhr 'wd m'h rwsn'n wzrg'n.

Az imádkozás pedig a következő: (az auditor) a Naphoz és a Holdhoz, a nagy világítókhoz imádkozzon.⁶⁷

Mivel a manicheus tanítás középpontjában a Fény megtisztítása áll, a Nap és a Hold pedig kiemelkedő szerepet játszik e folyamatban, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szövegek a Holddal és a Nappal kapcsolatban számos részletet tárgyalnak, hiszen funkcióik egyrészt felépítésüknek, másrészt a bennük lévő erőknek köszönhető.

(Az Élő Szellem) a Szélből és a Fényből, a Vízből és a Tűzből, amelyek az összekeveredésből meg lettek tisztítva, készített és megalkotott két Fényszekeret: a Napét a Tűzből és a Fényből, öt fallal — éteri, levegős, fényes, vizes és tüzes —, tizenkét kapuval, öt házzal, három trónussal és öt lélekgyűjtő angyallal a tüzes falban. A Hold-istenét a Szélből és a Vízből, öt fallal — éteri, levegős, fényes, vizes és tüzes —, tizennégy kapuval, öt házzal, három trónussal és öt lélekgyűjtő angyallal a vizes falban.⁶⁸

Összefoglalás

Számos vallás a tisztaság fogalmát leginkább az emberhez köti abban az értelemben, hogy a vallási előírások (vonatkoznak ezek az erkölcsre vagy az elfogyasztandó ételekre) azt a célt szolgálják, hogy az ember minél tisztább állapotba kerüljön, vagy ha valamiért szennyezetté vált, akkor valamilyen megtisztulás révén (rituális fürdő, gyónás, stb.) ismételten tisztává tegyék.

Habár mindezen motívumok nem hiányoznak a manicheizmusból sem, számos sajátossága mégis megkülönbözteti a többi vallástól. Egyrészt a szennyezettség és tisztaság kettőssége a manicheizmusban egyértelműen a Fény összekeveredett, illetve tiszta állapotára utal. Másrészt a manicheizmusban az elsődleges cél nem az ember, hanem a világ megtisztítása. E koncepció mögött meghúzódó kozmogóniai mítoszban a világ létrehozásának célja az Első ember által hátrahagyott Öt fényelem megtisztítása, amely két szinten zajlik:

1. Mikrokozmosz (emberi) szinten: a természetben, konkrétan a növényekben jelen lévő fénynek a tiszta életet élő electusokon keresztüli felszabadítása. Habár a manicheus kiválasztottak tisztaságát a többi valláshoz hasonló módon számos erkölcsi és életvezetési előírás bátyázza körül, a cél mégsem az electusok tisztasága, hanem hogy e tisztaságon keresztül a világban, konkrétan leginkább a növényekben jelen lévő fény felszabaduljon.

⁶⁷ *Kephalaia* 192,33–193,1 [POLOTSKY — BÖHLIG 1940: 192]: ⲡⲓⲱⲗⲏⲗ ⲁⲉ ⲧⲉ ⲧⲉⲓ ⲛⲉⲕⲁⲥ ⲁⲉⲙⲓⲱⲗⲏⲗ ⲁⲡⲣⲏ ⲙⲓ ⲡⲱⲟⲟ ⲡⲏⲁⲃ ⲙⲡⲓⲱⲥⲧⲏⲣⲓ.

⁶⁸ M98/I/R (BOYCE 1975: y; JACKSON 1965a: 30; HUTTER 1992: 10–11): 'wd 'c w'd 'wd rwšn, 'b 'wd 'dwr 'y 'c gwmyzyšn p'rw'd, rwšn rhy dw, h'n 'y xwrxšyd 'c 'dwr 'wd rwšn, pd pnz prysp pr'whryn w'dyn rwšnyn 'byn 'wd 'dwryn, 'wd *dw'zd'h dr, 'wd m'n pnz, 'wd g'h s'h, 'wd rw'ncyn prystg pnz 'y 'ndr 'dwryn prysp 'wd h'n 'y m'h yzd 'c w'd 'wd 'b, pd pnz prysp pr'whryn w'dyn rwšnyn 'dwryn 'wd 'byn, 'wd ch'rd'h dr, 'wd m'n pnz, 'wd g'h s'h, 'wd rw'ncyn prystg pnc 'y 'ndr 'byn prysp qyrd 'wd wyr'st.

2. Makrokozmosz (a teremtett világ) szinten: a Három keréktől a Dicsőség oszlopán keresztül a Holdig és a Napig vezető útvonal egy kozmikus gépezet, amely szintén a világban összekeveredett állapotban jelen lévő fényelemeket választja szét a sötétség elemeitől és küldi vissza a fenti útvonalon az immáron megtisztított elemeket.

Bibliográfia

- ADKIN, Neil 1992. „Filthy Manichees”, *Arctos* 26: 5–18.
- ALLBERRY, Charles R. C. 1938. *A Manichaean Psalm-Book. Part II.* (Manichaean Manuscripts in the Chester Beatty Collection. Volume II) Kohlhammer, Stuttgart.
- BAGHBIDI, Hassan R. 2002. „On the Unknown Epithet of a Manichaean God”, *Central Asiatic Journal* 46.1: 1–4.
- BEDUHN, Jason D. 2000. *The Manichaean Body in Disciple and Ritual.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore — London.
- BOYCE, Mary 1975. *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian. Texts with Notes.* (Acta Iranica 3. sér., II, 9; Textes and mémoires) Bibliothèque Pahlavi, Téhéran — Liège; Brill, Leiden.
- BUCKLEY, Jorunn J. 1986. „Tools and Tasks: Elchasaite and Manichaean Purification Rituals”, *Journal of Religion* 66.4: 399–411.
- BURKITT, F. Crawford 1925. *The Religion of the Manichees.* (Donnellan Lectures for 1924.) Cambridge University Press, Cambridge. [Repr. 1978. New York: AMS Press]
- COLDITZ, Iris 2000. *Zur Sozialterminologie der iranischen Manichäer. Eine semantische Analyse im Vergleich zu den nichtmanichäischen iranischen Quellen.* (Iranica 5) Harrassowitz, Wiesbaden.
- DECRET, François 1974. *Mani et la tradition manichéenne.* Seuil, Paris.
- DÉRI Balázs (ford., bev.) 2008. „Mani a baptisták között. Mani gyermek- és ifjúkora az ún. Kölni Mani-kódex szerint”, *Vallástudományi Szemle* 2008.4: 145–169.
- DODGE, Bayard 1970. *The Fihrist of al-Nadim. A Tenth-Century Survey of Muslim culture.* 2nd vol. (Records of Civilization; Sources and Studies 83) Columbia Press, New York.
- DOMBROWSKI, Bruno W. W. 2002. „Mani, Manichees and Jews — a Reassessment”, *Folia Orientalia* 38: 65–104.
- GENG, Shimin 1991. „Notes on an Ancient Uighur Official Decree Issued to a Manichaean Monastery”, *Central Asiatic Journal* 35: 207–223.
- GULÁCSI, Zsuzsanna 2001. *Manichaean Art in Berlin Collections: A Comprehensive Catalogue of Manichaean Artifacts Belonging to the Berlin State Museums of the Prussian Cultural Foundation, Museum of Indian Art, and the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences, Deposited in the Berlin State Library of the Prussian Cultural Foundation* (Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica 1) Brepols, Turnhout.
- HOLL, Karl (szerk.) 1915. *Epiphanius: Ancoratus und Panarion.* Bd 1. Hinrichs, Leipzig.
- DE JONG, Albert 2008. „A quodam Persa exstiterunt. Re-Orienting Manichaean Origins”, in Alberdina HOUTMAN — Albert DE JONG — Magda MISSET-VAN DE WEG (szerk.): *Empsychoi Logoi — Religious Innovations in Antiquity Studies in Honour of Pieter Willem van der Horst.* Brill, Leiden — Boston. 81–106.
- HUTTER, Manfred 1992. *Manis kosmonogische Šābuhragān-Texte. Edition, Kommentar und literaturgeschichtliche Einordnung der manichäisch-mittelpersischen Handschriften M 98/99 I und M 7980–7984.* (Studies in Oriental Religions 21) Harrassowitz, Wiesbaden.

- JACKSON, A. V. Williams 1965a. „The Manichaean Cosmological Fragment M. 98–99 in Turfan Pahlavi”, in ID. 1965²/1932: *Researches in Manichaeism. With Special Reference to the Turfan Fragments*. AMS Press INC., New York. 22–73.
- JACKSON, A. V. Williams 1965b. „Mānī’s Teachings According to the (Pahlavi) Pāzand Book Shikand-Gūmānīg Vīzhār (Škand-Vimānik Vičār)”, in id. 1965²/1932. *Researches in Manichaeism. With Special Reference to the Turfan Fragments*. AMS Press INC., New York. 174–201
- KLIJN, Albertus F. J. — REININK, Gerrit J. 1974. „Elchasai and Mani”, *Vigiliae Christianae* 28: 277–289.
- KLÍMA, Otakar 1962. *Manis Zeit und Leben*. (Monographien des Orient-instituts der Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften 18.) Verlag der Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften, Praha.
- KOENEN, Ludwig 1981. „From Baptism to the Gnosis of Manichaeism”, in Bentley LAYTON (szerk.): *The Rediscovery of Gnosticism. Proceedings of the International Conference on Gnosticism at Yale, New Haven, Connecticut, March 28–31, 1978, II. Sethian Gnosticism*. (Studies in the History of Religions, Suppl. to Numen 41) Brill, Leiden. 734–756.
- KÓSA Gábor 2001. „Szinkretizmus vagy szintézis? Tertium non datur? A manicheizmus eredete és más vallásokhoz fűződő viszonya”, *Világosság* 42: 20–57.
- KÓSA Gábor 2015. „The Manichaean Attitude to Natural Phenomena as Reflected in the Berlin *Kephalaia*”, *Open Theology* [de Gruyter open access journal] 2015.1: 255–268.
- LIEU, Samuel N. C. 1992². *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*. (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 63) Mohr, Tübingen.
- LIEU, Samuel N. C. 1994. „An Early Byzantine Formula for the Renunciation of Manichaeism — The *Capita VII Contra Manichaeos* of <Zacharias of Mitylene>. Introduction, text, translation and commentary”, in ID. 1994. *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*. (Religions in the Graeco-Roman World 118) Brill, Leiden — New York — Köln. 203–305.
- VAN LINDT, Paul 1992. *The Names of Manichaean Mythological Figures: A Comparative Study on Terminology in the Coptic Sources*. (Studies in Oriental religions 26) Harrassowitz, Wiesbaden.
- LUTTIKHUIZEN, Gerard P. 1985. *The Revelation of Elchasai: Investigations into the Evidence for a Mesopotamian Jewish Apocalypse of the Second Century and its Reception by Judeo-Christian Propagandists*. (Texte und Studien zum antiken Judentum 8) Mohr, Tübingen.
- LUTTIKHUIZEN, Gerard P. 2005. „Elchasaites and their Book”, in A. MARJANEN — P. LUOMANEN (szerk.): *A Companion to Second-Century ‘Heretics’* (*Vigiliae Christianae Supplements* 76) Brill, Leiden. 335–364.
- LUTTIKHUIZEN, Gerard P. 2006. „The Baptists of Mani’s Youth and the Elchasaites”, in id.: *Gnostic Revisions of Genesis Stories and Early Jesus Traditions* (*Nag Hammadi and Manichaean Studies*, 58) Brill, Leiden. 170–184.
- DE MENASCE, Jean P. P. 1945. *Une apologétique mazdéenne du IXe siècle: Škand gumānīg wičār*. Librairie de l’Université Fribourg en Suisse, Fribourg.
- MERKELBACH, Reinhold 1988. „Die Täufer, bei denen Mani aufwuchs”, in Peter BRYDER (szerk.): *Manichaean Studies. Proceedings of the First International Conference on Manichaeism, August 5–9, 1987*. (Lund Studies in African and Asian Religions 1) Plus Ultra, Lund. 105–133.
- MIMOUNI, Simon 2003. „Les elkasaites: état des questions et des recherches”, in P. J. TOMSON — D. LAMBERS-PETRY (szerk.): *The Image of the Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*. Mohr Siebeck, Tübingen. 209–229.
- ORT, Lodewijk J. R. 1967. *Mani. A Religio-Historical Description of his Personality*. Brill, Leiden.
- POLOTSKY, Hans Jacob — BÖHLIG, Alexander (eds., trans.) mit einem Beitrag von H. IBSCHER. 1940. *Kephalaia I, 1. Hälfte (Lieferung 1–10)*. (Manichäische Handschriften der Staatlichen Museen Berlin 1.) W. Kohlhammer, Stuttgart.

- RUDOLPH, Kurt 1999. „The Baptist Sects”, in W. HORBURY, W. D. DAVIES — J. STURDY (szerk.): *The Early Roman Period (The Cambridge History of Judaism, vol. 3)* Cambridge University Press, Cambridge. 471–500.
- SIMONNÉ PESTHY Monika 2011. „Elkaszai”, in SIMON Róbert — SIMONNÉ PESTHY Monika (szerk.) *Máni és a fény vallása — a manicheizmus forrásai.* (Fontes Orientales) Corvina, Budapest. 11–33.
- SIMON Róbert — SIMONNÉ PESTHY Monika (szerk.) 2011. *Máni és a fény vallása — a manicheizmus forrásai.* (Fontes Orientales) Corvina, Budapest.
- STRECKER, Georg 1986. „Das Judenchristentum und der Manikodex”, in Luigi CIRILLO — Amneris ROSELLI (szerk.) *Codex Manichaicus Coloniensis. (Atti del Simposio Internazionale, Rende-Amantea, 3–7 settembre 1984).* (Università degli studi della Calabria, Centro interdipartimentale de scienze religiose: Studi e ricerche 4) Marra, Cosenza. 81–96.
- SUNDERMANN, Werner 1977. „Parthisch 'abšwdg'n, die Täufer“, *Acta Antiqua Hung.* 25: 237–242.
- SUNDERMANN, Werner 1981. *Mitteliranische manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts (mit einem Appendix von Nicholas Sims-Williams).* (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients; Berliner Turfantexte XI) Akademie-Verlag, Berlin.
- SUNDERMANN, Werner 1985. „Mani's Revelations in the Cologne Mani Codex and in Other Sources,” in L. CIRILLO et al. (szerk.): *Codex Manichaicus Coloniensis.* Marra, Cosenza. 205–214.
- SUNDERMANN, Werner 1999. „Manichaean Festivals”, in E. YARSHATER et al. (szerk.): *Encyclopaedia Iranica.* Kegan Paul, London; Mazda, Costa Mesa, Calif., IX. 546a–550a.
- WANG Juān [Wang Chuan] 汪娟 — Mǎ Xiǎohé 馬小鶴 2016. „Xiápǔ wénshū 'Móní guāngfó' kēcè de yíwén fúyuán 霞浦文書《摩尼光佛》科冊的儀文復原 [‘Mani, a fény buddhája’ című Xiapu-beli szöveg helyreállított szövege]”, *Dunhuang xue* 敦煌學 32: 1–43.
- WILLIAMS, Frank (trans.) 2009. *The Panarion of Epiphanius of Salamis Book I (Sects 1–46).* [Second Edition, Revised and Expanded] Brill, Leiden — Boston.